

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

32

GÜZ 2011

KUR'AN OKUYUCULARININ UYGULAMASINDA İTTİFAK SAĞLAYAMADIKLARI BİR KONU OLAN İKLÂB'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali ÇİFTÇİ

Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi
aciftci@selcuk.edu.tr

ÖZET

Makalede, iklâbı oluşturan öğelerden tenvîn, sâkin nûn ve bunların bâ harfiyle olan münasebeti, iklâb yapmanın sebebi, iklâbın gerekliliği ve başta Türk kârilere olmak üzere, İslam dünyasındaki kârilere iklâb uygulaması ele alınıp değerlendirilmiş ve bu konuda bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İklâb, kârî, Kuran-ı Kerim, tecvid

THE EVALUATION OF A SUBJECT OF CONTROVERSY AMONG QURAN RECITERS: IQLAB

This article deals with elements that consist iqlab, namely the tanwin and non-voweled nun and their relationship with the letter ba; the reason for performing iqlab; the need for iqlab; the practice of iqlab by Quran reciters in the muslim world and especially in Turkey. The article concludes with a general evaluation and final remarks.

Keywords: Iqlab, Qari, Quran recitor, Qur'an, Tajweed

GİRİŞ

Tecvid ilminin bir disiplin halinde ve konuları tasnif edilmiş olarak ortaya çıkışı, çok da geç değildir. Tecvid ilminin konusunu teşkil eden harflerle bunların mahreç ve sıfatları hem dilbilimciler hem de kıraat alimlerinin ilgi alanına girdiğinden, dilbilimciler tarafından da işlenmiş; tecvid müstakil bir ilim haline gelmeden önce bazı tecvid meseleleri Arapça Dilbilgisi ve kıraat kitaplarında ele alınmıştır.¹ Hicri II. asırda yaşamış olan büyük dilci Halil b.

¹ Çetin, Abdurrahman, "Tecvid", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 253-254.

Ahmed'in (ö. 175/791) harfleri mahreçlerine göre sıraladığı bilinmektedir.² Talebesi Sîbeveyh (ö. 180/796) de, el-Kitâb'ında harflerin mahreçleri, sıfatları, vasıl ve vakfın kuralları, imâle ve idğam konularına yer vermiştir.³ Sîbeveyh'ten bir asır sonra gelen el-Müberred (ö. 285/898) ise el-Muktedab isimli eserinde; mehâric-i hurûf, yakın harflerin idğamı, hemze gibi konuları ele almıştır.⁴ Ancak tecvidin müstakil bir ilim halinde ortaya çıkışı hicri III. yüzyılın ikinci yarısı ile IV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Bu alandaki eserlerin geç yazılmış olması tecvid ilminin teşekkülünün de geç dönemlere rastladığı anlamına gelmez. Çünkü Kur'ân tecvid kurallarıyla birlikte öğretilmiş,⁵ dolayısıyla kıraat tedrisinin de ilk basamağını tecvid teşkil etmiştir.⁶

Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî (ö. 325/937)'nin "*el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*" adlı elli bir beyitlik kasidesi tecvid ilmine dair ilk eser olarak bilinir.⁷ Tecvid ilminin yine ilklerinden sayılan iki önemli eserden biri Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045)'in "*er-Riâye li-Tecvidi'l-Kırâ'e*"si, diğeri de Ebu Amr ed-Dânî (ö. 444/1053)'nin "*et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*" adlı eseridir.⁸ Kıraat alimlerinden Endülüslü İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145) de idğam, imâle, "râ" ve "lâm" harfleri, hemze, med, sekt gibi konulara eserinde yer vermiştir.⁹ Daha sonraki dönemde yaşayan kıraat alimi İbnü'l-Cezerî (ö. 833/ 1429) de, "*et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*" ve "*Mukaddimetü'l-Cezerî*" adlı eserlerinde tecvid konularını ayrıntılı olarak ele almıştır.

Ahmed b. Muhammed el-Mağnisî (ö. 1000/1591)'nin, "*Terceme-i Cezerî*"si, Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498)'nin "*Karabaş Tecvidi*", Saçaklızâde el-Mar'âşî (ö. 1145/ 1732)'nin "*Cühdü'l-Mukill*"i, Eskicizâde (ö. 1243/ 1827)'nin "*Terceme-i Dürr-i Yetîm*"i, Mehmed Zihni Efendi (ö. 1331/

² Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sâdir, Beyrut, ts., I, 13.

³ Sîbeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman, *Kitâbu Sîbeveyh*; Nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, II. Baskı, Kahire, ts, IV, 431-485.

⁴ el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, Muhammed Abdülhâlik Udayme, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1963, I, 192-272.

⁵ Nitekim hadiste de şöyle rivayet edilmektedir: "Rasulullah (s.a.v.) kendisine gelen vahiyleri hem ezberliyor hem ashabına okuyarak tebliğ ediyordu. Cebrail vahiy getirince Peygamberimiz onu dinlerdi Cebrail gidince getirdiği ayetleri, o nasıl okumuşsa kendisi öyle okur daha sonra ashabına öğretirdi." Bkz. Müslim, Salat, 148.

⁶ Çetin, Abdurrahman, "*Tecvid*", DİA, İstanbul, 2011, XL, 254.

⁷ Işın, Ali Rıza, *Tecvid İlminin Tedvini ve İlk Müellifi*, Basılmamış Ders Notları, Konya, 1993, s. 15.

⁸ Çetin, Abdurrahman, "*Tecvid*", DİA, İstanbul, 2011, XL, 254.

⁹ Bkz. İbnü'l-Bâziş, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *Kitabu'l-İknâ' fi'l-Kıraâti's-Seb'*, thk. Abdülmecid Katâmîş, Dârü'l-Fikr, I. Baskı, 1982, I.

1913)'nin *"el-Kavlü's-Sedîd fi 'İlmi't-Tecvîd"*i Osmanlı döneminde tecvid konularının ele alındığı müstakil eserlerdir. Cumhuriyet döneminde tecvid konularını ele alan, bir kısmı tercüme bir kısmı da şerhlerden oluşan kitaplar telif edilmiştir.

Kur'ân kırâatı, bozulmadan günümüze kadar gelebilmişse bu, sahabe, tabiîn, tebe-i tabiîn, kıraat imamları ve talebelerinin, Kur'ân öğretiminin yapıldığı yerler olarak bilinen Dâru'l-Kur'ân'ların ve Kur'an üstadlarının sayesinde olmuştur. Tecvidle ilgili müstakil eserler ortaya konulduğu andan itibaren, Kur'ân okutan hocalar yanlarında umumiyetle bir tecvid kitabı bulundurmuşlar, Kur'ân okumada oluşabilecek hataların giderilmesi için talim esnasında ameli tecvidin yanında teorik tecvid kurallarını da öğretmişlerdir. Kur'ân öğreticileri öğrencilerine tecvide riayet ederek Kur'ân okumalarını ve okutmalarını önermişlerdir.

İlk dönemlerde yazılan Arapça Dilbilgisi kitaplarında ve daha sonra tecvid konularını ele alan müstakil eserlerde yer alan konulardan bir tanesi de kalb/iklâb konusudur. Nitekim sakın nûn ve tenvinin "bâ" ile karşılaşması durumunda, bunların "mîm"e kalb edilmesi olarak anabileceğimiz konu, ilk dönemden itibaren Arap dilcilerinin üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur. Arapların *سُنْبَاءٌ, عَنَبٌ, وَمُنْبَرٌ* kelimelerini telaffuz ederken ikinci harf olan nûn'u mîm olarak okudukları yönünde bilgiler bulunur.¹⁰

Tecvidin konuları ayrı ayrı öğretilmiş akabinde uygulaması da yapılmıştır. Bu tecvid konularından biri de tenvin ve sakın nûn'un bâ harfiyle karşılaşmaları durumu ki bu da kalb/iklâb konusudur.

Bilindiği üzere iklâb'ın uygulamasında farklılık göze çarpmaktadır. İşte bu makalemizde iklâb'ın neden farklı şekilde uygulandığının tespiti için erken dönemlerden itibaren kaleme alınan eserlere ve tecvidle ilgili müstakil eserlere bakarak bu farklı okuyuşların kitâbî bir dayanağının olup olmadığı, sonradan iklâb'ın icrasında bir farklılaşma vuku bulup bulmadığı, böyle bir şey olmuş ise bunun neticelerinin neler olduğu hususları incelenecektir. İklâb yapmamak manayı bozacak bir hata olmamakla beraber, Kur'an okumadaki akıcılığı ve kolaylığı sağlaması açısından gereklidir. Bu nedenle bu konunun üzerinde durulacak ve okuyucunun farklı dönemlerde yaşamış olan tecvid alimlerinin konuyla ilgili görüşlerini değerlendirebilmesi için, bu görüşlere ayrı ayrı yer verilecektir. Bu çerçevede Mısır başta olmak üzere, gü-

¹⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, IV, 453; el-Müberra, *a.g.e.*, I, 216.

nümüz İslam dünyasının kâriflerinin iklâbı nasıl uyguladıklarının tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

Bu yönde izah ve tespitlere geçmeden önce iklâb'ın unsurları olan tenvin ve sâkin nûn üzerinde durulması bir gereklilik arz etmektedir.

I. İKLÂB'A KONU OLAN ÖGELER

A. Tenvîn

Tenvin, gayr-ı munsarıfların dışında kalan isimlerin sonunda görülen, zâid sâkin bir nûn'dan ibaret olup, yazıdaki işareti Türkçe'de "iki üstün, iki esre ve iki ötre" diye anılan ُ ُ ُ işaretlerdir. Telaffuzda ve vasıl halinde okunmakta, vakf halinde düşmekte ve yazıda harf olarak bulunmamaktadır.¹¹ Nitekim *عَلِيمٌ حَكِيمٌ فِي لَيْلَةِ مَبَارَكَةٍ, أَجْرًا عَظِيمًا* kelimelerinde bunun örneklerini görmekteyiz.

Mehmet Zihni (ö. 1911), tenvînin mahiyetini şöyle izah eder: "Kelimenin bilhassa isim kısmının ahirine hattan (yazı olarak) değil de lafzen hâl-i vasılda (geçişte) lâhik (ilave) nûn-i sâkinedir. Hâl-i vasılda sâkin harfe bitişen tenvînli kelimenin zîrine (altına) mesahif-i şerifede küçük bir nûn yazıldığı da olur ki, ona gizli nûn ta'bir olunur."¹²

Tenvînin anlamı, nûnlamak, kelimenin sonunu sâkin nûnla okumak demektir.¹³ Tenvîn, telaffuz itibarıyla sâkin nûn demek olduğu için, sâkin nûna ait hükümler tenvîni de kapsar.¹⁴ Telaffuz bakımından tenvin, nûn-i sâkine demektir.¹⁵ İsimlerin sonu mansub tenvînli gelmişse, vakf edildiği zaman tenvîn elife dönüşür.¹⁶ Nitekim *عَلِيمًا, حَكِيمًا, بَصِيرًا* kelimelerinde bunun örnekleri görülmektedir. Yûsuf Suresi 32. ayetteki *وَلَيَكُونَنَّ* kelimesi ile Alâk Suresi 15. ayetteki *لَتَسْفَعَنَّ* kelimesinin sonunda nûn-i muhaffefe vardır. Ama tenvîn olarak yazıldığı için bu nûn tenvînin hükümlerine bağlıdır.¹⁷ Yani bu kelimelerde vakf yapıldığı zaman bu kelimelerin sonu mansub tenvînle ya-

¹¹ Mehmet Zihni, *el-Kavlû's-Sedîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, Mataa-i 'Âmire, I. Baskı, 1316/ 1898, İstanbul, s.24-25; Halîl el-Husarî, *Ahkâm-u Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Yayına Haz. Muhammed Talha Bilâl Minyâr, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, VII. Baskı, Beyrut, 1424/2003, s. 167. Ünlü, Demirhan, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, 97.

¹² M. Zihni, *a.g.e.*, s. 25.

¹³ M. Zihni, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁴ M. Zihni, *a.g.e.*, s. 25; el-Husarî, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁵ M. Zihni, *a.g.e.*, s. 25; Ünlü, *a.g.e.*, 97.

¹⁶ el-Husarî, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁷ el-Husarî, *a.g.e.*, s. 168; Zeydân Mahmûd Selâme el-Akrabâvî, *el-Mürşîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, Dârü'l-Furkân, I. Baskı, Amman, 1424/2003, I, 50.

zıldığı için وَيَكُونَا كَسَفَعَا، وَيَكُونَا şeklinde medli olarak okunmalıdır. Çünkü kıraatta الوقف kelimesinde bir ilke vardır ve bu ilkeye göre vakf halinde kelimenin aslı değil, hattı dikkate alınır.

B. Sâkin Nûn

Asli bir harf olup vasılda ve vakfta hem telaffuz edilen, hem de yazıda belirtilen bir harftir. Tenvîn sadece isimlerde bulunduğu halde, sâkin nûn مِنْ أَنْبِيَاءَ، وَيُنْصِرُكَ، سâkin nûn ve Tenvîn arasındaki farkları şu şekilde belirtmek mümkündür:

1- Sâkin nûn isimlerde, fiillerde ve harflerde bulunur; tenvîn ise ancak isimlerde bulunur.

2- Sâkin nûn kelimenin ortasında, sonunda bulunurken; tenvîn sadece kelimenin sonunda bulunur.

3- Sâkin nûn asli bir harf iken, tenvîn kelimenin asli unsurlarından olmayıp zait bir unsurdur.

4- Sâkin nûn, gerek imlada, gerekse telaffuzda müstakil bir harf olarak yer alırken; tenvîn imlada müstakil bir harf olarak yer almaz. Ancak vasıl halinde telaffuzda yer alır.¹⁹

Gerek sâkin nûn ve gerekse tenvîne bağlı olarak oluşan ses ayırıcı ki bu da nûn sesidir. Tecvid ilminin önemli unsurlarından olan bu iki öge, karşılaştıkları harfe göre farklı kaidelere tabi tutulurlar. Bunlardan biri de bâ (ب) harfiyle karşılaştıkları durum olan iklâb'dır ki şimdi bu konuyu ele alacağız.

II. İKLÂBİN/KALB'İN LÜĞAVÎ VE İSTILAHÎ MANASI

Tecvidle ilgili kaleme alınan eserlerin çoğunda iklâb konusu kalb başlığı altında ele alınmıştır. Kelime yapısı itibariyle iklâb kelimesi, kalb kelimesinin if'al babındaki mastarıdır. Kalb kelimesi k-l-b (قلب) maddesinden türemiştir. Sözlükte, “bir şeyi bulunduğu yönden başka yöne çevirmek”, “bir sözü tersine çevirmek” anlamına gelir. فَلَبَّتُ فُلَانًا عَنْ وَجْهِهِ şeklinde tef'îl babında kullanımı ise bir kişiyi bulunduğu yönden başka bir tarafa çevirmek demektir.²⁰ Birinin kendisini öfkeliendiren kişiye gözlerini dikerek bakması, قَلَبَ عَيْنَهُ وَجَمَلًا قَهُ cümlesiyle ifade edilir.²¹ Kalp yine isim olarak insan göğsünde

¹⁸ M. Zihni, *a.g.e.* s. 25; el-Husâri, *a.g.e.*, s. 167-168; Zeydân Mahmud, *a.g.e.*, I, 49.

¹⁹ M. Zihni, *a.g.e.*, s. 25; el-Husârî, *a.g.e.*, s. 167-168; Zeydân Mahmûd, *a.g.e.* I, 50.

²⁰ Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut, 1421/2001, s. 811.

cümlesiyle ifade edilir.²¹ Kalp yine isim olarak insan göğsünde bulunan bir organdır. Bu organa kalp isminin verilmesinin sebebi insanın en katışıksız ve yüce olan parçası olmasından dolayıdır.²² Bir kişinin öz, saf Arap olduğuna işaret etmek için *هُوَ عَرَبِيٌّ قَلْبٌ* denir. Yine Hz. Ali (ö. 30/ 661)'nin Fatiha suresinde *نَسْتَعِينُ* lafzındaki nûn harfini çekip işba' ile okuduğunu rivayet ederken el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Hz. Ali için *وَكَانَ قُرَيْشًا قَلْبًا* (*O, saf Kureyşlidir.*) demiştir.²³ Ekmek pişirilirken çevrilme zamanının gelmesi *أَقْلَبَتْ* ifadeyle anlatılır.²⁴ Kalb kelimesi Kâf Suresi 37. ayette ise akıl anlamında kullanılmış ve şöyle buyrulmuştur:²⁵ *إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ* (*Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibret vardır.*)

Istılahta ise kalb, “Bir harfi başka bir harfin yerine koymak veya gunne ve ihfa’yı gözetmek suretiyle sâkin nûn ve tenvîni bâ (ب)’dan önce mîm (م)’e dönüştürmektir.”²⁶ Nitekim Mar’âşî (ö. 1145/1732), “Açık gunneyi korumakla birlikte bâ’dan önce gelen tenvîn ve sâkin nûn’u mim-i muhfât’a (genizden gelen mîm) çevirmektir.”²⁷ şeklinde tarif etmektedir. İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429), “Tenvîn ve nûn-i sâkineyi bâ’dan önce idğam etmeksizin halis bir mîm’e çevirmektir.”²⁸ şeklindeki tarifinde “halis” yani gunne sıfatının ön planda olduğu mîm’i değil, gunnenin geri planda olduğu salt dudaklardan çıkan mîm’i kast etmesi dikkat çekicidir.

Mehmet Zihni, iklâb’ı “Tenvîn ve sâkin nûn bâ’dan önce gelirse bunları mîm’e kalb eylemektir ki onları halis bir mîm yapıp ihfa ederek tutuk ve gunneli okumaktır.”²⁹ şeklinde tanımlar ve İbnü’l-Cezerî’nin yaptığı tarife yakın bir tarif yapar. Ancak Mehmet Zihni bu çevrilen mîm’i “ihfa ederek gunneli okumaktır” ilavesiyle tanımdaki “halis mîm”in nasıl okunması gerek-

²¹ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 811.

²² Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu’cemu’l-Mekâyis fi’l-Lüğâ*, thk. Şihabuddin Ebu Amr, Dâru’l-Fikr, II. Baskı, 1418/1998, Beyrut, s. 857.

²³ Krş. El-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 810-811; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, nşr. Halîl Me’mûn Şeyhâ, Dâru’l-Marife, II. Baskı, Beyrut, 1428/2007, s. 878.

²⁴ el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 878.

²⁵ el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 878.

²⁶ Muhammed Mahmud Ebû Rîme, *Hidâyetü’l-Müstefid fi Ahkâmi’t-Tecvid*, Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafiyye, I. Baskı, Beyrut, 1406/1986, s. 15; Zeydân Mahmud, *a.g.e.*, I, 59.

²⁷ Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar’âşî Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddurî el-Hamed, I. Baskı, Amman, 1422/2001, s. 200; Ayrıca bkz. Veliyüddin Muhammed b. Abdillâh et-Tebrizî, *Tecvid-i Edâiyye*, ts., s. 49.

²⁸ Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, nşr. Alî Muhammed Dabba’, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts. II, 26.

²⁹ M. Zihni, *a.g.e.*, s. 77-78.

tiğine dikkat çekmekte ve sâkin mîm gibi okunmaması, gunneyle birlikte okunması gerektiğine işaret etmektedir.

Ravza Cemâl el-Husarî de, “Gunne ile birlikte tenvîn ve sâkin nûn’u bâ’dan önce mîm’e çevirmektir.”³⁰ şeklinde bir tanım yapar ki, bu tanım Mehmet Zihni’nin tanımıyla örtüşmektedir. Bu tanımlarda bizim dikkatimizi bir kelime çekmektedir ki, o da gunnedir.

Eskicizâde (ö. 1827), nûn-i sâkineyi bâ’dan önce gunne ile birlikte mîm-i muhfâta çevirmektir³¹ diyerek, tenvîn ve sâkin nûn’dan kalb edilen mîm’in genizden okunmasına ve gunne sıfatının önde olmasına dikkat çekmiş; burdaki mîm’in telaffuzunda zatının değil sıfatı olan gunnenin daha baskın olması gerektiğine işaret etmiştir.

Halîl el-Husarî, “gunnesi ve ihfasını koruyarak bir harfi diğer bir harfin yerine koymaktır” tanımını yaptıktan sonra bunun izahını şöyle yapar: Bundan kastedilen bâ’dan önce gelen tenvîn ve sâkin nûn’u mîm’e çevirmek bu mîm’in ihfasını koruyarak gunne sıfatıyla birlikte okumaktır ki bu da vaciptir.³² Husarî de mîm-i muhfât’a vurgu yapmaktadır.

ed-Dânî (ö. 444/ 1053), Tecdîd alimleri ve kurranın tenvîn ve sâkin nûn’un bâ’dan önce gelmesi durumunda mîm harfine kalb edileceği konusunda icmâ ettiğini belirtir.³³

Yıllarca Osmanlı mekteplerinde okutulmuş olup cumhuriyetten sonra da okutulmaya devam eden Karabaş Tecvidi müellifi Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498) iklâbı şöyle tanımlar: الإقلاب: هو قلب النون الساكنة والتنوين ميها خالصا وإخفاؤها عند الباء بغنة (Tenvîn ve sâkin nûnu halis bir mîme çevirmek ve bu mimi bâ’yı telaffuz etmeden önce gunne ile gizlemektir.)³⁴ Abdurrahman Karabaşî, “halîs bir mîm’e çevirmektir” cümlesinden sonra çevrilen bu mîm’i bâ’dan önce gunneyle gizlemektir ilavesiyle iklâbdaki mîm ile sâkin aslî mîm’in okunmasının farklı olduğunu vurgulamıştır. Bu tarifıyla kendinden önceki ve sonraki tecvid ulemasının tariflerini mezc etmiş gibi görünmektedir.

³⁰ Ravza Cemâl el-Husarî, *el-Menhelü'l-Müfid fi Usûli'l-Kiraât ve't-Tecvid*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, II. Baskı, Dimaşk, 1426/2005, s. 116.

³¹ Seyyid Ali b. Hüseyin Eskicizâde, *Terceme-i Dürri Yetîm*, ts., s. 14.

³² Halîl el-Husarî, *a.g.e.*, 179-180.

³³ Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitabu't-Teysîr fi'l-Kiraâtî's-Seb'*, nşr. Otto Pretzl, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, II. Baskı, Beyrut, 1404/1984, s. 45.

³⁴ Abdurrahman Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1323/1905, s. 9.

Tecvid alimlerinin zikrettiğimiz bu iklâb tanımı ve tariflerinde kayda değer bir fark bulunmadığını söylemek mümkündür. Zira bir kısım tecvid müellifleri kalbedilen/çevrilen tenvîn ve sâkin nûnu halis mîm olarak, bir kısmı da gunneli mîm olarak nitelemişlerdir. “Halis mîm” şeklinde yorumlayanlar bunu izahlarında “gunne ve ihfayı gözetmek suretiyle”, “gunneyle birlikte”, “mîmi gunneyle gizleyerek” gibi ek ifadelerle bu mîmin aslında halis mîm olmadığına, genizden gelen bir mîm olduğuna zımnen işaret etmiş olmaktadırlar.

Bir diğer grup tecvid âlimi ise, çevrilen tenvîn ve sâkin nûnu “mîmen muhfaten” (gunneli mîm) terkibiyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu kayıtlar onlar, tenvîn ve sâkin nûnun, mîme çevrilmesiyle oluşan mîmin dudakların hafifçe kapanmasıyla ortaya çıkan aslî mîm değil, hayşum denilen geniz boşluğundan çıkan gunneli mîm olduğunu belirtmeyi amaçlamış görünmektedirler.

Her iki grubun yaptığı tanımdan anlaşılan, iklâba konu olan tenvîn ve sâkin nûndan çevrilen mîm harfini, bâ’dan önce genizden gelen bir sesle biraz tutarak gunneli bir şekilde okunması gerektiğidir.

III. İKLÂBIN GEREKLİLİĞİ ve YAPILIŞ SEBEBİ

Erken dönem dil âlimlerinden Sîbeveyh (ö. 180/796) şöyle der: Nûn harfi bâ ile beraber olursa nûn, mîm’e kalb olunur. Zirâ bâ ve mim harfi bir mahreçten çıkmaktadır. Bu durumda Araplar, nûn’un dönüştüğü mîm’i bâ’ya idğam etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü mîm ile bâ harfleri aynı mahreçten çıkmaktadırlar. Ama bununla nûn harfini bâ harfinin içine katıp tam idğam ile tamamen bâ’ya çevirmek istemediler; çünkü nûn ile bâ’nın mahreçleri birbirine uzaktır ve bâ harfinde gunne sıfatı yoktur. Böyle olunca, Araplar nûn’u, bâ harfine en çok benzeyen ve ona yakın olan mîm’e çevirdiler. Şu misallerde onların bu uygulamalarını görmek mümkündür: مِمٌّ: من بك، شُمَّاء: شُمَّاء؛ عَمَّرَ: عَمَّرَ³⁵

Sîbeveyh’ten bir asır sonra gelen dilci el-Müberred (ö. 285/ 898) de “birbirine yakın harfler” konusunu işlerken tenvîn ve sâkin nûn’un bâ harfiyle birlikte bulunmaları durumunda mîm’e çevrilmeleri hususuna değinir. Bu çerçevede Sîbeveyh’e ait örneklerin aynısını zikreder. Bu kelimeleri oluşturan harflerin ikincisi olan nûn’un zaten telaffuzunda mîm olarak okunduğu-

³⁵ Sîbeveyh, *a.g.e.*, IV, 453.

nu belirtir.³⁶ el-Müberred, bu izahıyla konuşmadaki bir kolaylığa dikkat çekmektedir.

Endülüslü kıraat âlimi İbn Bâziş (ö. 540/1145) şöyle demektedir: “İtimada şayan olan, mîm’in fâ, vâv ve bâ harflerinde izhar edilmesidir. Bu harflerde mîm’in ihfasına ancak mîm’in mahreç olarak dudakla ilişkisinin kesilip tek mahreç bölgesi olarak hayşumun kalmasıyla gidilir. Nitekim nûn-i muhfat’ta da uygulama bu doğrultudadır. Sibeveyh mîm’in değil, nûn’un ihfasından bahsetmiştir. Dolayısıyla onun nûn ile ilgili değerlendirmelerinin aynıyla mîm için de geçerli olduğu söylenemez. (Mîm nûna hamledilmez.) Çünkü nûn mîm’in sahip olmadığı bir işleve sahiptir. Zira nûn’un hem idgam edildiğini, hem de kendisine idgamda bulunulduğunu görürsün. Oysa mîm kendisi idgama uğramayıp sadece kendisine idgamda bulunulur. Mîm’in ihfasından bahsedenler ihfa ile dudakların iki harf üzerinde tam olarak kapanmasını kastediyor iseler, bu yalnızca bâ harfi itibarıyla söz konusu olabilir. Nitekim أَكْرِمُ بَرِيْدٌ lafzı böyledir. Mîm’in fâ ve vâv’da ihfasına gelince söz konusu iki harfte bu tarz bir ihfa ancak mîm’in mahrecinin dudak olmaktan çıkarılması ile mümkün olabilir ki bunun imkansızlığından daha önce bahsedilmişti. Şayet onlar ihfa ile izharın sert olmayacak biçimde ve yumuşak bir tarzda yapılmasını kastediyor iseler o zaman onlar bunun uygulanışında ittifak etmişler, lakin ona izhar mı, ihfa mı deneceğinde fikir ayrılığına düşmüşlerdir. İsimlendirmedeki bu ihtilafın uygulamada bir tesiri yoktur. Mahza idgama (sâkin mîm’in bâ’da idgamına) gelince bunun meşru bir yönü bulunmamaktadır.”³⁷ Bu görüşüyle İbn Bâziş, iklâbda nûn’un mîm’e çevrilmesi uygulamasını doğrulamaktadır.

İbnü'l-Cezerî hayatının erken dönemlerinde kaleme aldığı “*et-Temhîd*” isimli eserinde, “tenvîn ve sâkin nûn’dan sonra bâ gelince, tenvîn ve sâkin nûn idgam edilmeden mîm’e çevrilir,” der ve bunun sebebinin şöyle açıklar: “Mîm harfi gunne ve cehir sıfatlarında nûn harfinin kardeşidir. Mahreçte ise bâ harfine ortaktır. Yani bâ harfinin çıktığı mahreçten çıkar. Bâ’dan önce nûn gelir, mahreçlerinin uzaklığı sebebiyle nûn harfinin bâ’ya idgamı mümkün olmaz ve bâ’nın kardeşi olan mîm’e benzerliğinden dolayı harfin izharı da imkansız olur ise o zaman nûn ve bâ’nın kardeşi olan mîm’e çevri-

³⁶ el-Müberred, *a.g.e.*, I, 216.

³⁷ İbnü'l-Bâziş, *a.g.e.*, I, 181.

lir.³⁸ İbnü'l-Cezerî, mîm harfiyle nûn harfinin ortak sıfatı olan gunneye dikkat çekmekte, bu ortak sıfat olan gunnenin, nûn'un mîm'e kalb edilmesi sonucunda ortaya çıkacağına vurgu yapmakta ve iklâb yapmanın sebebini de burada aramaktadır.

Aliyyü'l-Kârî (ö.1014/1606), "Tenvîn ve sâkin nûn'dan sonra bâ harfinin gelmesi durumunda nûn ve tenvîni hem izharla okumak hem de gunnesini belirtmek, sonra da dudakları bâ harfini okumak için kapatmak oldukça zordur, bu durumda tenvîn ve sâkin nûn bâ'da idğam da edilmez, zira mahreçleri farklıdır. İdğam yapılamayınca ihfa ortaya çıkar ki bunun yolu da nûn'u mîm'e çevirmektir. Çünkü mahreç ve sıfat yönünden mîm'le bâ'nın ortak yönleri vardır"³⁹ diyerek iklâb yapmanın sebebini okuyuştaki zorluğun giderilmesine bağlar. Şayet iklâb yapılmazsa Kur'ân okuyucusu tenvîn ve sâkin nûn'dan sonra bâ harfinin geldiği her yerde bir meşakkatle karşılaşacak ve okuyuş zorlaşacaktır.

Muhammed Mekkî Nasr da iklâb yapma sebebini okuyuştaki zorluğa bağlar ve bu zorluğu geniş bir şekilde izah eder. "Tenvîn ve sâkin nûn'un mahreçlerinden çıkışları esnasında meydana gelen külfetten dolayı izhar yapmak güzel olmaz. Zira tenvîn ve sâkin nûn'un gunne ile seslendirilmesi gerekli olduğundan okuyucu bunların telaffuzu sırasında vakfa benzeyen bir ses kesikliğine ihtiyaç duyacaktır. Sâkin nûn ve tenvîni takip eden bâ harfinin çıkartılması esnasında dudakların yumulmasından dolayı sâkin nûn ve tenvînin gunneli olarak telaffuzu zorlaşır. İdğam da yapılamaz. Çünkü nûn gunne sıfatı baskın olan bir harftir, tenvîn de böyledir. Bâ ise gunne sıfatı bulunmayan bir harftir, mîm ve bâ'nın aynı mahreç bölgesinden çıkmasına rağmen mîm'in bâ'da idğamı doğru değildir. Çünkü idğam gunne sıfatını giderir. Nûn harfinin bâ'da idğamı ise hiç uygun değildir. İzhar yapmak, idğam yapmak güzel olmadığı gibi, ihfa yapmak da güzel değildir. Bahsedilen bu vecihlerden herhangi birinin yapılması uygun olmayınca nûn ve tenvîne gunne ve cehir sıfatları bakımından yakın olan, mahrecinde ve cehir sıfatında da bâ'ya yakın olan bir harfe çevrilir ki bu da mîm'dir. Yalnızca bu ibdalle

³⁸ İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, thk, Ganim Kaddûrî Hamed, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 1986, s. 168.

³⁹ Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Minahü'l-Fikriyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Reşit b. Mustafa el-Halilî'nin gayretleriyle basılmıştır, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2006, s. 102.

okunuştaki külfetten kurtulmuş olunur.”⁴⁰ Muhammed Mekkî'nin yaptığı bu izahın doyurucu bir izah olduğunu görmekteyiz.

Sesbilim araştırmaları konusunda hacimli bir eser veren Gânim Kaddûrî Hamed, önce iklâbın yapılma sebebini, kelimedeki birbirine yakın olan harflerin birbirlerinden etkilenmesine dayandırır ve şöyle der: “Sâkin nûn bâ'dan önce gelirse bâ'dan etkilenir ve telaffuzda bir değişiklik olur. Ama bu değişiklik sâkin nûn'un bâ'nın içinde kaybolmasını gerektirmez. Buradaki nûn, kendi sesiyle bâ sesi arasında bir sese dönüşür ki o da mîm sesidir. Zira mîm bâ'nın mahrecinden çıkar ve gunne sıfatında da nûn harfine ortaktır. Bu durum Arap dili alimlerinin ittifak ettikleri bir uygulamadır.”⁴¹ Gânim Kaddûrî, iklâbın yapılma gerekçesini aynı zamanda okuyuşta zorluğun giderilmesine bağlar ve bunu da kıraat ve tecvid alimlerinin görüşleriyle destekler.⁴²

Halîl el-Husarî, iklâb yapmanın gerekçesini nûn harfinde bulunan gunnenin akabinde bâ'nın telaffuzu anında dudakların yumulmasının zor olduğu ve okuyuşun akıcı olmayacağı gibi sebeplere dayandırır.⁴³ el-Husarî aynı zamanda Muhammed Mekkî Nasr'ın görüşlerine yakın açıklamalarda bulunur ancak bu görüşlerini serdederken Mekkî'ye atıfta bulunmaz.

İklâb'ın sebebi ile ilgili açıklamalara, günümüzde kaleme alınan tecvid kitaplarında da temas edilmektedir. Söz gelimi, Zeydân Mahmûd ve Atıyye Kâbil Nasr da iklâb yapmanın sebebini nûn harfinin izharla okunmasının zorluğuna, idğam yapmanın meşakkatli olduğuna ve sâkin nûn'un ihfayla okunmasının güzel olmadığına bağlarlar.⁴⁴ Bu yaklaşımlarıyla kendilerinden önce gelen tecvid ve kıraat alimlerinin görüşlerine katılmaktadırlar.

Sıtkı Gülle ise, iklâb için edebi Arapçanın dil mantığı çerçevesinde sebepler arandığına dikkat çekerek der ki: “Sâkin nûn bâ ile yan yana geldiğinde gunne yapılması gerekir. Ancak gunne, dudakların yumulmamasını gerektirirken bâ harfi tam tersine dudakların kapatılmasıyla çıkar. Bu ikisinin (gunne-dudakları yumma) birlikte tatbikin zorluğundan ötürü sâkin nûn'un

⁴⁰ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'İlmi't-Tecvid*, Mektebetü's-Safâ, nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd, I. Baskı, 1999, s. 163-164.

⁴¹ Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâ'i't-Tecvid*, Matbaatü'l-Hulûd, I. Baskı, Bağdat, 1986, s. 443-444.

⁴² Bkz. Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s. 444.

⁴³ Halîl el-Husarî, *Ahkâm-u Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 182.

⁴⁴ Zeydân Mahmûd, *a.g.e.*, I, 60; Atıyye Kâbil Nasr, *Gayetü'l-Mürîd fi 'İlmi't-Tecvid*, Mektebü'l-Harameyn, I. Baskı, Riyâd, 1988, s. 63.

idğam ile bâ'ya geçişini sağlayacak bir kaynaştırma harfine ihtiyaç duyulmuştur. Bu harf de mahreç bakımından, gunne sebebi olması noktasından da sâkin nûn ile ortak yönleri bulunan mîm'dir. Mîm'in bu özellikleri dikkate alınarak bâ ile yan yana gelen sâkin nûn geçiş halinde mîm'e dönüştürülmüştür.⁴⁵

Bu yorumuyla Gülle, önceki tecvid müelliflerinden İbnü'l-Cezerî, Aliyyü'l-Kârî, Muhammed Mekki'nin yorumlarını özetlemiş olup buna ilaveten yeni bir tabir ortaya koymuştur ki, o da mîm harfine "kaynaştırma harfi" adını vermesidir.

Abdurrahman Çetin, iklâbın okuyuşta kolaylığı sağlamak amacıyla yapıldığını, bu tür tecvid kaidelerinin sonradan tespit edildiğini belirterek ihfa, izhar, idğam ve iklâb yapmanın asıl sebebi, Allah (cc)'ın, Hz. Peygamber (sas)'e Hz. Cebrail aracılığıyla böyle öğretmiş olmasıdır, diyerek Kur'ân'ı doğru okuyabilmek için bu kuralları öğrenme ve uygulamanın zorunluluğuna işaret eder.⁴⁶

Kur'ân okuma, kıraat imamları ve ravilerin okuduğu şekilde nesilden nesile intikal eden okuyuş tarzlarıdır. Bununla birlikte tecvid kaidelerinin tespiti ve sistemleştirilmesinin bir gereklilik olduğu gayet açıktır. Zira Kur'ân okuyan ve onun muhatabı olan yeryüzündeki çeşitli toplumların konuştukları şive ve lehçe farklılıklarını göz önünde bulundurursak tecvidin kurallarını tespit etmenin önemini daha iyi anlamış oluruz. Kur'ân okuyuşlarındaki lahnı (hatayı) önleyen en büyük âmil, tecvidi hem teorik olarak bilmek hem de onu ameli yönden uygulamaktır.

IV. İKLÂBİN UYGULANMASI

İklâbın uygulandığının en geniş anlatımını Halîl el-Husarî'nin açıklamalarında görmekteyiz. el-Husarî, önce iklâb'ın tatbikinde gözlemlenen hatalar üzerinde durur; daha sonra sahih bir iklâbın nasıl olması gerektiğinden bahseder. el-Husarî'ye göre Kur'an okuyucuları iklâb'ın tatbikinde iki noktada hata yapmaktadır. İlki uzunca bir gunne oluşmasına yol açacak şekilde dudakların tamamen kapatılmasıdır -yani yumulmasıdır- ki bu yanlıştır. Çünkü bu mîm'in izharına yol açar, oysa murad olan mîm'in gunne ile birlikte ihfa edilmesidir. İkincisi ise dudaklar arasındaki mesafenin fazla tutulması yani (tenvin veya nûn'u mîm'e) dönüştürme işlemi esnasında ağzı fazla açmaktır

⁴⁵ Gülle, Sıtkı, *Tüm Konularıyla Tecvid İlmî*, Huzur Yayınları, İstanbul, 2004, s. 231-232.

⁴⁶ Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yayınları, VII. Baskı, Bursa, 2009, s. 177.

ki bu nûn'un ihfasına yol açar; oysa murad olan -nûn'dan maklub olan-mîm'in ihfasıdır.

el-Husarî'ye göre bu okuyucular mîm'in bâ'da ihfasının gerçekleşebilmesi için iklâb ve ihfa-i şefevînin icrasında dudaklar arasında bir boşluk bırakılmaması gerektiğini iddia etmekte, dolayısıyla da iki hataya düşmektedirler:

1) Mîm'in telaffuzda tamamen düşürülmesi ve onun hangi harfe karşılık geldiği belli olmayan (müphem) bir şeye dönüştürülmesidir.

2) Nûn-i sâkineden önceki harfin harekesi kabilinden bir harfin ortaya çıkmasını doğuracak şekilde söz konusu müphem sesin uzatılmasıdır. Örnek: *وهومُ بَارِزُونَ وَمِنْ بَعْدِ* Oysa sahih olan dudakların hafif şekilde kapatılması şeklindeki icrasıdır.⁴⁷

A. İklâb'ın İcrasında Dudakların Alacağı Şekil

el-Mar'âşî, "İklâbda tenvîn ve sâkin nûn'dan çevrilen mîm'in zatının tamamen yok edilmemesi, mahreci olan dudaklara itimadının zayıf olması sebebiyle zatını gizleyerek mîm'in zayıflatılması esastır"⁴⁸, diyerek iklâbın icrasında dudakların hafifçe kapanması gerektiğine işaret etmiştir. Husarî ise, dudakların nasıl bir şekil alacağını biraz daha detaylı olarak anlatır ve şöyle der: "İklâbın icrasında dudaklar hafifçe kapatılacak, büzülmeyecek, kasılmayacak, tamamen de kapatılmayacak; çünkü maklub mîm harfinin iklâbda mahrecine itimadı zayıf kalmaktadır."⁴⁹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere iklâbın uygulanışında harflerin mahreçleri ile olan ilişkilerinde bir farklılaşma oluşmakta, bir başka ifade ile mahreçle irtibat zayıflamaktadır.

Mehmet Zihni, iklâb'ı "Tenvîn ve sâkin nûn'dan çevrilen maklub mîm'i ihfa ederek tutuk ve gunneli okumak"⁵⁰ şeklinde tarif ederek iklâbdaki mîm'in tutulmasına dikkat çekmektedir. Burada med olmadığından "sâkin mîm'i uzatmak" denilmemiş, "onu tutmak" tabiri kullanılmıştır ki bu, bizce de isabetlidir. İklâb uygulamasında gunnenin tutulma miktarıyla ilgili görüşlere ileride değinilecektir.

⁴⁷ Halîl el-Husarî, *a.g.e.*, s. 68, 180.

⁴⁸ el-Mar'âşî, *a.g.e.*, s. 201.

⁴⁹ Halîl el-Husarî, *a.g.e.*, s. 180.

⁵⁰ M. Zihni, *a.g.e.*, s. 78; Gülle, *a.g.e.*, s. 229-230.

Atıyye Kabil Nasr, iklâbın icrasında üç hususun öne çıktığını söyler ve onları şöyle sıralar:⁵¹

- 1) Tenvîn ve sâkin nûn'u mîm'e kalb etmek.
- 2) Bâ'dan önce bu mîm'i genizde gizlemek.
- 3) İhfa ile birlikte gunneyi de belirtmek.

Mağnisî (ö. 1000/1591), iklâbın uygulanmasında dudakların nasıl bir şekil alacağı üzerinde durur ve der ki: "Mîm-i sâkine bâ ile karşılaştığı zaman onun ihfası nûn'un ihfası gibidir. Bu ihfada nûn'un zatını tamamen yok etmiyoruz. Belki dudakları birbirine yavaşça basarak onun zatının çoğunu örtüyoruz. ^{مِيمٌ}örneğin olduğu gibi mîm-i aslî ile sâkin nûn'dan kalb olunan mîm arasında bir fark yoktur."⁵² Mağnisî bu yaklaşımıyla "mîm-i sâkineyle tenvînden maklub olan mîm arasında bir fark yoktur" diyen İbnü'l-Cezerî'nin görüşünü desteklemektedir.⁵³

es-Sindî, iklâbın uygulanışı esnasında dudakların nasıl şekilleneceğini şöyle anlatır: "Tenvîn ve sâkin nûn'dan çevrilen mîm'in telaffuzu anında, dudaklara baskı yapmadan, tamamen kapatmadan ve dudakları açmadan ihfa ederek okumaktır ki bu da iki dudak arasında az bir aralık bırakarak dudakları yavaşça kapatmak ve arasından havanın girmesini sağlamak suretiyle olur."⁵⁴ es-Sindî'nin bu izahı el-Husarî'nin açıklamasıyla örtüşmektedir.

Osman Koçbeker, "Sâkin nûn'un ihfa harflerinden birisiyle karşılaşmasında, bu nûn ihfa edilirken asla mahrecine dayanmayacak. İklâbın uygulanmasında ise tenvîn ve sâkin nûn'dan çevrilen mîm, mahrecine azıcık dayanacaktır. Bunun gerçekleşmesi için dudakların hafifçe kapanması gerekir,"⁵⁵ diyerek Türk okuyuculardan azınlık bir grubun tatbikatına işaret etmektedir. Birçok Türk okuyucunun icra ettiği iklâb ise dudakları iyice birleştirmek şeklinde olmaktadır.

İklâb'ın nasıl tatbik edileceği ile ilgili İsmail Karaçam ise şöyle demektedir: "İklâbdaki mîm harfinin ihfasında dudakların kapanması izharla okunmasından daha zayıftır. Bu durumu mîm'in mîm'e idğamı ile mîm'in ihfası arasında mukayese yapacak olursak, mîm'in idğamlı halinde dudakla-

⁵¹ Atıyye Kâbil, *a.g.e.*, s. 61.

⁵² Mağnisî, Ahmed b. Muhammedi, *Terceme-i Cezerî*, bsy. ts., s. 135-136.

⁵³ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 26.

⁵⁴ es-Sindî, Abdulkayyum b. Abdulgafûr, *et-Teshîl fî Kavâidi't-Tertîl*, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 2006, s. 85-86.

⁵⁵ Koçbeker, Osman Nuri, *Yeni Tatbikatlı Tecvid*, II. Baskı, Konya, 1958, s. 18.

rın daha sıkışık olduğunu açık bir şekilde görmüş oluruz. Netice olarak Kur'ân okuyan kimsenin tenvîn veya sâkin nûn'dan çevrilen mîm'in telaffuzunda dudaklarını çok sıkması lazımdır. Türkçemizde de bazı kelimeler iklâb ile söylenir. Ambar, Zambak, İstanbul gibi."⁵⁶

B. İklâb'da Gunnenin Süresi

İklâbdaki gunne süresinin ne kadar olacağı konusunda iki görüş vardır. İsmail Karaçam, bir elif miktarından fazla iki elif miktarından az, ortalama bir buçuk elif olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Gülle ise, medd-i tabii miktarı tutulmasının yeterli olacağını ihfa ve gunnelerin en düşük med miktarını aşmaması gerektiğini belirtenlerin görüşlerine katılır.⁵⁸ Zeydân Mahmûd ise bu sürenin bir elif miktarı olduğunu söyler.⁵⁹

Türk okuyucuları ile Arap okuyucuları arasında iklâbın icrası konusunda farklılıklar görmekteyiz. Suudi Arabistan'ın önde gelen okuyucularından bazıları Türk okuyucuları gibi dudakları yumarak ama maklub olan mîm'in de gunnesini belirterek okumakta, bir kısmı da dudakları yummadan arası açık kalacak şekilde ihfanın icrasına yakın bir okuyuşla okumaktadırlar. Mısırlı kârî Abdussamed, iklâbı Türk okuyucuların yaptığı gibi dudakları yumarak icra etmektedir. Bir başka Mısırlı kârî Mustafa İsmail, bazen dudakları tam yumarak, bazen de az yumarak okumaktadır. Diğer Mısırlı kârîler ise bazen dudakları yummadan aralık bırakmak suretiyle ihfaya yakın bir okuyuş sergilemekte, bazen de aynı kârî dudaklarını az yumarak iklâbı icra etmektedir. Tecvid sahasında eser veren Halil el-Husarî de iklâbı, dudaklarını az yumarak icra etmektedir. Mısırlı kârîlerin tilavetleri esnasında iklâb uygulamasında iki farklı okuyuşa yer vermeleri, sadece bir uygulamada ısrarcı olmamaları bizi, iklâbın icrasının zor olduğu, aynı zamanda iklâb uygulamasında her iki okuyuş şeklinin de mümkün olabileceği fikrine götürmektedir.

Mehmet Ali Sarı "Türk okuyucuları nûndan çevrilmiş olan mimi genellikle ihfa ile değil izhar ile okumaktadırlar. Tanımda geçen halis mim kaydı ile başka türlü de okunmaz. İhfa uygulama mimin telaffuzunda dudakların birbirine tam basmadan biraz aralık kalacak şekilde kapanması halidir. Belirtilen her iki uygulama da caizdir. Ancak ihfa okuyuş daha muteber kabul

⁵⁶ Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul, 1980, s. 337-338.

⁵⁷ Karaçam, *a.g.e.*, s. 338.

⁵⁸ Gülle, *a.g.e.*, s. 232.

⁵⁹ Zeydân Mahmûd, *a.g.e.*, s. 59.

edilmiştir.⁶⁰ demektedir. Sarı'nın halis mim kaydından hareketle iklâbın ancak izhar ile okunabileceğini söylemesi kanaatimizce iklâb tanımındaki وإخفاؤها عند الباء بغنة bölümünü dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Karabaşı, bu tanımla ilgili olarak "Tenvîn ve sâkin nûnu halis bir mîme çevirmektir ve bu çevirilen mîmi ba'dan öne gunne ile gizlemektir"⁶¹ demiştir.

S. Gülle'nin "İklâbın ihfa yapılı gibi okunması kaynaklardaki tanımlarla bağdaşmaz. Çünkü iklâbdaki mîmin gizlenmesi onu tamamen yok etmek değil tam tersine şedde ile okuyormuş gibi yapıp kendisini birazcık gizlemektir. Bu da ancak dudakların birbirine kapatılmasıyla mümkün olur. Bundan dolayı Türk hafızlarının uygulamaları kaynaklardaki açıklamalara daha uygundur"⁶² şeklindeki değerlendirmelerinin bir bölümüne katılmakla birlikte mîm-i maklube'nin dudakları kapatılarak okunması gerektiği şeklindeki görüşüne katılmıyoruz. Zira dudakların tam kapanması, çevrilen mîmin ihfasını büyük ölçüde yok eder ve bizi asli sâkin bir mîmin okunuşuna götürür. Ayrıca Türk hafızların okuyuşu kaynaklardaki açıklamalara daha uygun bir okuyuştur yaklaşımı kanaatimizce tamamen isabetli bir yaklaşım değildir. "Türk hafızları, iklâbı icra ederken ba'dan önce sâkin mîmde olduğu gibi maklub olan mîmi de izhar ile okumaktadırlar."⁶³ diyen Madazlı da bu hususa dikkat çekmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu aktarılanlardan hareketle şöyle bir değerlendirmede bulunmak mümkün görünmektedir: İklâb uygulamasının merkezinde gunne bulunmaktadır. Gunne ise "burnun arka tarafı denilen genizden, burundan alınan nefes yardımıyla çıkartılan yumuşak bir sestir."⁶⁴ Tenvîn ve sâkin nûn ki bunlar telaffuzda sâkin nûn sesi verirler. Sâkin nûndan ayrılmayan bir sıfat vardır ki o da gunnedir. İhfanın icrasında sâkin nûnun zatını daha çok gizleyip, sıfatı olan gunneyi daha fazla öne çıkarıyoruz. Hatta bazı müelliflere göre nûn harfinin zatı tamamen kaybolmakta, sıfat olan gunne onun yerine geçmektedir. منشورا örneğinde nûn harfinin zatı yok oluyor ancak gunne kalıyor ki bu

⁶⁰ Sarı, Mehmet Ali, *Kuran-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, Numune Matbaacılık, bsy, ts., s.80.

⁶¹ Karabaşı, a.g.e., s.9.

⁶² Gülle, a.g.e., s.232.

⁶³ Madazlı, Ahmet, "İklâb", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 27.

⁶⁴ Halil b. Ahmed, a.g.e., s.722.

misaldeki ihfa, ihfa-i hakikidir.⁶⁵ يَنْبُت kelimesini telaffuz ederken ise sâkin nûndan çevrilen mim harfi tamamen yok olmamakta, gunne ile birlikte bir kısmı gizlenmektedir. Bu örneğin tecvid dilindeki adı ihfa-i şefevidir.⁶⁶ İhfa ise medde benzer. Onun için ihfanın telaffuzunda gunnenin belirtilmesi terahiyyi yani zaman açısından gecikmeyi gerekli kılar.⁶⁷ İklâbın icrasında da maklub olan mimin gunnesini en azından bir elif miktarı tutmak gerekir. Dudakları tamamen yumarak mimi maklubenin telaffuzu, mimdeki gunnenin açığa çıkmasını tam anlamıyla sağlamaz ve gunne sesi de yumuşak değil biraz sert olur. Hâlbuki gunne sesinin yumuşak olması gerekir. Mimi maklubenin gunnesiyle birlikte okunabilmesi için “hayşum” denilen genizden gelen bir sesle telaffuz edilmesi gerekir. Bu da iklâbda dudakların biraz açık kalmasını, bir diğer ifadeyle hafifçe kapanmasını, tamamen yumulmasını gerektirir.

Dudaklarını tamamen kapatıp iklâbı icra edenlerin hatası, tenvîn veya sâkin nûndan çevrilen mim-i maklubeyi asıl sâkin mim gibi kabul etmeleridir ki, -sâkin mim iki şekilde hem ihfa ile hem de izhar ile okumak caizdir.- izhar ile okunan mimden gunne sesi çok az çıkar veya bu çıkan sese gunne denmez.⁶⁸ Doğru bir telaffuzla iklâbın icrası için dudaklar birbirine azıcık değecek dil ucu serbest kalacak, genizden gelen gunne sesi en az bir elif miktarı tutulacak, maklub olan mimin zatı tamamen kaybolmayıp birazcık gizlenecektir. Hakiki ihfanın icrasında olduğu gibi dudakları açarak tamamen gunne sesini öne almak suretiyle yapılan bir iklâb uygulaması da doğru olmasa gerektir. Zira maklub olan mimin de biraz mahrecine yaklaştırılması gerekir. Bunun gerçekleşmesi için dudakların birbirine yumuşak bir şekilde azıcık temas etmesi lazımdır. Dudaklarını kapatarak iklâb icra edenler de mim-i maklubenin gunnesini belirtmek için ba'nın telaffuzundan önce en az meddi tabii miktarı gunne sesini tutmaları gerekir. Gunneyi hiç tutmadan yapılan iklâb uygulaması hatalıdır. Bu okuyuş asli mimin okunuşunu ortaya koymaktadır. Hâlbuki iklâb asli mimin okunması demek değildir. M. Ali Sarı Hoca da ihfa ile yani genizden gelen gunne sesinin baskın olduğu bir iklâb icrasının daha doğru olduğunu söylemektedir ki⁶⁹ bizim ortaya koyduğumuz düşünce ile paralellik arz etmektedir. İklâbın tam olarak icra edilebilmesi için fem-i

⁶⁵ Bkz. Mar'aşî, *a.g.e.*, s. 203; H. Husari, *a.g.e.*, s. 183.

⁶⁶ Bkz. H. Husari, *a.g.e.*, s. 183; Mar'aşî, *a.g.e.*, s. 208; Zeydan Mahmud, I, 64.

⁶⁷ Mar'aşî, *a.g.e.*, s.203

⁶⁸ Bkz., Mar'aşî, *a.g.e.*, s. 201; Ganim Kaddûrî, *a.g.e.*, s.219.

⁶⁹ Bkz. Sarı, *a.g.e.*, s.80.

muhsin sahibi bir hocadan bunun hem teorik hem de pratik olarak talim edilmesi gerekir. Türk hafızlarının iklâbı uygulamadaki usullerini tek doğru kabul etmeyip, önceki ve sonraki eserlerde tecvid ulemasının öğrettiği ve İslam dünyasının önde gelen okuyucularının bu konudaki uygulamalarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Minahu'l-Fikriyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Reşit b. Mustafa el-Halilî'nin gayretleriyle basılmıştır, el-Mekebeteü'l-Asriyye, Beyrut, 2006.

Atiyye Kabil Nasr, *Gayetü'l-Mürîd fî 'İlmi't-Tecvid*, Mektebü'l-Harameyn, I. Baskı, Riyâd, 1988.

Çetin, Abdurrahman, "Tecvid", DİA, İstanbul, 2011, XL, 253-254.

Çetin, Abdurrahman, Kur'ân Okuma Esasları, Emin Yayınları, VII. Baskı, Bursa, 2009.

Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî Kurulu, I. Baskı, Beyrut, 1421/2001.

Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitabu't-Teysîr fî'l-Kıraâti's-Sab'*, nşr. Otto Pretzl, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, II. Baskı, Beyrut, 1404/1984.

Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kıraâti'l-Aşr*, nşr. Alî Muhammed Dabba', Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cemu'l-Mekâyis fî'l-Lüğa*, thk. Şihabuddin Ebu Amr, Dâru'l-Fikr, II. Baskı, 1418/1998, Beyrut.

el-Husarî, Mahmûd Halîl, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Yayına Haz. Muhammed Talha Bilâl Minyâr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, VII. Baskı, Beyrut, 1424/2003.

el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, Muhammed Abdulhâlik Udayme, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1963.

es-Sindî, Abdulkayyum b. Abdulgafûr, *et-Teshîl fî Kavâidi't-Tertîl*, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 2006.

Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâi't-Tecvîd*, Matbaatü'l-Hulûd, I. Baskı, Bağdat, 1986.

Gülle, Sıtkı, *Tüm Konularıyla Tecvid İlmi*, Huzur Yayınları, İstanbul, 2004.

Işın, Ali Rıza, *Tecvid İlminin Tedvini ve İlk Müellifi*, Basılmamış Ders Notları, Konya, 1993.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Dar-u Sâdır, Beyrut, ts.

İbnü'l-Bâziş, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *Kitabu'l-İknâ' fi'l-Kıraâtî's-Seb'*, thk. Abdülmecid Katâmiş, Dârü'l-Fikr, I. Baskı, 1982.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî Hamed, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 1986.

İsmail b. Hammâd el-Cevheri, *es-Sihâh*, nşr. Halîl Me'mûn Şeyhâ, Dârü'l-Marife, II. Baskı, Beyrut, 1428/2007.

Karabaşî, Abdurrahman, *Karabaş Tecvidi*, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1323/1905.

Karaçam, İsmail, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, İstanbul, 1980.

Koçbeker, Osman Nuri, *Yeni Tatbikatlı Tecvid*, II. Baskı, Konya, 1958.

Madazlı, Ahmet, "İklâb", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 27.

Mağnişî, Ahmed b. Muhammedi, *Terceme-i Cezerî*, bsy. ts.

Mehmet Zihni, *el-Kavlu's-Sedîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, Mataa-i 'Âmire, I. Baskı, 1316/ 1898, İstanbul.

Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşî Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddurî el-Hamed, I. Baskı, Amman, 1422/2001

Muhammed Mahmud Ebû Rîme, *Hidâyetü'l-Müstefid fi Ahkâmî't-Tecvîd*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, I. Baskı, Beyrut, 1406/1986.

Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'İlmi't-Tecvîd*, Mektebeü's-Safâ, nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd, I. Baskı, 1999.

Ravza Cemâl el-Husarî, *el-Menhelü'l-Müfid fi Usûli'l-Kıraât ve't-Tecvîd*, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, II. Baskı, Dımaşk, 1426/2005.

Sarı, Mehmet Ali, *Kuran-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, Numune Matbaacılık, bsy, ts.

Seyyid Ali b. Hüseyin Eskicizâde, *Terceme-i Dürri Yetîm*, ts.

Şîbeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman, *Kitâbu Şîbeveyh*; Nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebeü'l-Hancî, II. Baskı, Kahire, ts.

Ünlü, Demirhan, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Veliyüddin Muhammed b. Abdillâh et-Tebrizî, *Tecvid-i Edâiyye*, ts.

Zeydân Mahmûd Selâme el-Akrabâvî, *el-Mürşîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, Dârü'l-Furkân, I. Baskı, Amman, 1424/2003.

نقد موضوع الإقلاب الذي لم يتفق القراء على عمله
تناول البحث عناصر الإقلاب من التنوين والنون الساكنة وعلاقتها بحرف الباء، وسبب عمل الإقلاب،
الاحتياج إلى عمل الإقلاب، ولزوم عمل الإقلاب، كما تناول عمل الإقلاب من قبل القراء في العالم الإسلامي وخاصة
القراء الأتراك وقومه، وحاول أن يصل إلى نتيجة في ذلك.
الكلمات المفتاحية: الإقلاب، القراء، القرآن الكريم، التجويد.